

1980'Lİ YILLAR TÜRKİYE'SİNDE BÜYÜME VE İKTİSADİ KONJONKTÜR ÜZERİNE BİR SENTEZ DENEMESİ (*)

Oktar TÜREL ()**

1. GİRİŞ

Türkiye'de 1980'de başlayan ve 1980 öncesi yirmi yılın politika tercihlerinden kopuşu simgeleyen iktisadi dönüşümün ilk iki yılı, dünya iktisadi bunalımının yoğunlaştığı yıllarla çakıştı. Böyle bir kavşakta siyaset ve iktisat çevrelerinin ilgisi, doğal olarak,

(i) Türkiye ekonomisinin maruz kaldığı dış şoklara nasıl uyum gösterdiği ve bundan sonra nasıl uyum göstereceği,

(ii) uyum çabaları ile eşzamanlı olarak iktisadi istikrar'ın nasıl sağlanacağı üzerinde yoğunlaştı. Orta gelir grubundaki az gelişmiş ülke (AGÜ)'lerin deneyimleri ile karşılaştırıldığında azımsanamıyacak ölçüde büyük görünen 1978-81 şoku (bkz. Tablo 1), bu satırların yazarı da dahil, pek çok iktisatçıya uzun bir stagflasyon döneminin habercisi olarak görüldü (1). Boratay (1982: XVII)'in deyişi ile Türkiye ekonomisinin giderek "kitlelerin yoksullaşması -düşük gelir-düşük tasarruf-düşük yatırım bağlantıları ile durgun hal dengesine" ulaşması hafife alınamıyacak bir olasılıktı.

(*) Bu yazı Sadun Aren'e Armağan kitabından alınmıştır. (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları -8 Ankara 1989 Sayfa 335-359)

(**) Yazar, helva olamıyacak bir kuruğun olgulaşmasını sabırla bekleyen değerli hocası Prof. Dr. Tuncer Bulutay'a, uyarı ve yöreklendirmeleri için Doç. Dr. Fikret Görün'e, yazının ilk taslağına yorum ve elıştıriler getiren Doç. Dr. Bilsay Kuruç'a ve yazı üretiminin son aşamasını gayret ve titizliğiyle sonuçlandıran Bölüm Sekreteri Bn. Pervin Seven'e teşekkür borçludur.

(1) Bkz. Türel (1981, 1982).

Ancak, bu bekleyişlerin aksine, Türkiye ekonomisi 1981-82'de başlayan ve 1988'e kadar süren bir çıkış evresi (upturn) yaşadı. "Çıkış evresi" deyimini, herhangi bir değer yargısı içermeyecek biçimde, iktisadi büyümenin seyri üzerindeki gözlemleri yansıtmak üzere kullanıyorum (2). Geçmişe bakıldığında, çıkışın dış konjoktürle ilgili başlıca nedenleri açıkça anlaşılıyor: İlk, Türkiye ekonomisi görece daralmış ve GSMH'nın % 5.2'sinden (1980) % 1.5'ine (1987) çekilmiş olmasına rağmen, mutlak değerce 1978-79'dakilerin altına düşmeyen önemli ödeme açıkları verdi ve bu açıklar, AGÜ'lerin sık sık yinelenen borç krizleri sonucunda "dövi açlığından ölme"nin ne demek olduğunu giderek daha iyi algılayan uluslararası sermaye tarafından finanse edildi (Bkz. Tablo 2) (3). Böylece iktisadi büyümeyi engelleyen döviz kısıtı büyük ölçüde ortadan kalktı. İkincisi, dış ticaret hadlerinin özellikle 1978-81'deki yıkıcı kötüleşmesi, 1983'de durdu ve yerini görece iyileşmeye bıraktı (4). Üçüncüsü, 1960'lı ve 1970'li yıllarından sonra yine artmaya devam etti. Dördüncüsü, Türkiye Orta Doğu'daki ihraç pazarlarını genişletmeyi konjonktürel koşullardan da yararlanarak sürdürdü. Beşinci ve son olarak, uluslararası piyasalardaki reel faiz hadlerinin 1983'den sonra 1981-82'deki düzeyin epey altına inmesini ve dış şokun faiz haddi bileşeninin etkisini yitirmesini kaydedebiliriz (5).

-
- (2) 1923-1986 yıllarında ekonomik büyümenin dönemleştirilmesi için bkz. Akgür (1987b)
- (3) Bu tercihin "jeopolitik" nedenleri üzerindeki spekülasyonlar bilgi alanımızın dışında kalıyor. Özetle şuna değinmekle yetineceğiz : Türkiye'nin "iddialı" Dördüncü Planı'ı için 1980-83 döneminde 6.4 milyar \$'lık dış açık finansmanı (ve 0.9 milyar \$'lık net kaynak transferi)'na isteksiz davranan uluslararası sermaye, 1980-83'ün "iddiasız" istikrar denemelerini 8.0 milyar \$'lık ödemeler dengesi finansmanı (ve 2.5 milyar \$'lık net kaynak transferi) ile destekledi. Euromoney'in 1982 Türkiye özel sayısı, şöyle bir başlık taşıyordu : "Kapitalizm Deneyi İşleyebilecek mi?"
- (4) 1978-81'in 4.7 puan'lık dış şokunun 4.5 puanlık bölümünün ticaret haddi kayıplarından kaynaklandığını tahmin ediliyor. Bkz. Helleiner (1986 : 907).
- (5) 1978-79'da sınırlı ölçüde dış borç alınması, 1978-81 şoku faiz bileşeninin Türkiye için önemsiz düzeylerde kalmasını sağladı. Helleiner (1986 : 907)'in verileri bunu doğruluyor. 1978-82 dış şokunun faiz haddi değişmelerinden kaynaklanan bileşeni Türkiye'de GSMH'nın % 0.5'i mertebesindeydi. Arjantin, Brezilya, Şili, Kore ve Meksika'da bu oran sırasıyla % 1.5, % 3.2, % 0.7 ve % 2.1 olarak gerçekleşti.

Çıkış evresi, kısa süreli istisnalar dışında canlı tutulan yurtiçi harcamalarla da desteklendi; 1980-81 yılları dışında ne para, ne de maliye politikaları literatürdeki deyimle yakışacak ölçüde sıkı ve daraltıcı olmadı. Niye daraltıcı olmadığı, umuyoruz ki, yazının aşağıdaki satırlarında daha iyi anlaşılacaktır.

1982-87 döneminde yılda ortalama % 5.6 gibi kayda değer bir hızda gerçekleşen iktisadi büyümenin sarsıntısız bir çizgi izlemediği biliniyor. Skandalları ve ödeme bunalımlarını olağanlaştırmış bir finans kesimi ve hem içte, hem dışta borç tuzağına düşmüş bir kamu maliyesi 1980 ekonomi rejiminin mali bunalımı kurumsallaştırdığının somut kanıtları olarak ortada duruyor. Dünya Bankası yetkilileri daha 1983'de şirketler kesiminin yüksek reel faiz yüklerini sürgit taşıyamıyacağını ve likidite sorununun giderek iflaslara dönüşebileceğini kaydetmekte idiler ve firmaların borç/özkaynak oranlarındaki kaygılandırıcı eğilimler tüm 1980'li yıllar boyunca süregeldi (6). Ancak kâr daralması 1988'de açıkça belirinceye kadar Türkiye'nin şirketler kesimi birleşme, küçülme ve el değiştirme egzersizlerine sık sık başvurma durumunda kaldı ise de, tüm olarak bir "yıkım" yaşamadı. Türkiye'nin okuyarak değil, yaşayarak öğrenmesini seven ekonomik yönetimi, kamu kesiminin birincil açıklarını yüksek faizli borçlanma araçları ile finanse etmenin çıkmazlarını geç de olsa farketmiş görünüyor. 1984'den sonra Türkiye'nin kamu kesimi aracılığı ile dış aleme giderek büyüyen net transferler yapabilmesi için gerekli yurtiçi transferlerin yarattığı sorun, bir bunalımın öbürüyle değiş-tokuş edildiğini gösteriyor (7). Daha açık bir deyişle 1980'ler Türkiye'sinde iktisadi bunalım gündemden hiç eksilmiyor, yalnızca nitelik değiştirerek bir toplum kesimi ya da politika alanından öbürüne aktarılıyor.

Bu gözlemler, Türkiye'de iktisatla ilgilenenlerin 1980'lerin edindikleri bir alışkanlıktan artık uzaklaşmaları gerektiğini düşündürmektedir. İktisat politikasının sürekli olarak kısa vadeli "improvisation" lara dayandırılması, iktisatla ilgilenenleri de tepkici bir tutuma yöneltmiş, uygulanan kısa vadeli tedbirleri hükümetin uyum ve istikrar amaçlarına katkısı açısından değerlendirmek ve tutarlılığını sınamak, Türkiye ekonomisi ile ilgilenenlerin başlıca uğ-

(6) Aktaran : Akyüz (1988 : 31-32)

(7) Yurt içinde transfer sorunu ile reel devalüasyon bileşkesinin yarattığı açmazların özlü bir anlatımı için bkz. Akyüz (1988 : 34-41), Celasun (1988) ve Rodrik (1988).

raşlarından biri olmuştur. Siyaset adamları da, doğal olarak, bu değerlendirme ve sınamaları kendi platformlarını destekleyecek girdiler olarak kullanmaya çaba harcamışlardır.

Kanımızca olay, kısa dönemli kaygıları aşacak kadar köklü ve düşündürücüdür. 1980'lerin sui generis büyüme modeli, iktisat politikası belgelerine ve plan-program taslaklarına geçmemiş olsa bile uygulamada oluşmuş durumdadır. Modelin israfı, gelecek kuşaklara ağır yükler getiren ve geniş yığınları yoksullaştıran özellikler taşıması, fiilen var olduğu gerçeğini değiştirmektedir. Bu yazı, söz konusu büyüme modelinin kavramsal çerçevesi ve olası uzantıları üzerine bir zihin alıştırmadır. Kavramsal çerçevenin ekonometrik tahmin yöntemleriyle somutlaştırılması şimdilik ilgi alanımızın dışında kalmaktadır (8).

Matematiksel yapısını yazımızın İkinci Bölümünde sunmaya çalıştığımız büyüme modeli, ekonomik konjoktürün çıkış ile iniş (veya durgunluk) evrelerini temsil etmeye çalışan iki versiyona sahiptir. Bu versiyonlardan ilki konjoktürün çıkış evresi için geçerlidir, Keynes-Kalecki geleneğine bağlı olarak talep kısıtı altında çalışmakta ve saptanmış fiyatlar (fixprice) dünyasını yansıtmaktadır. Kapasite kısıtlarına erişildiğinde ise model kaynak kısıtı altında ve esnek fiyatlar (flexprice) dünyasında çalışan ikinci versiyona dönüşmektedir. Klasik geleneğe uyan bu versiyonun konjoktürün durgunluk evresi için geçerlilik kazanacağını düşünmekteyiz. Modelin iki versiyonunu aynı çerçee içinde bir araya getirmek, modelin tüm çatkısı değiştirilmeden kapanış kuralı (closure rule) veya kuralları değiştirilerek farklı konjoktür evrelerine uygulanmasını sağlamaktadır.

Yaklaşımımız, bir anlamda "ikili açık" modelinin değişik bir bağlamda uygulanması gibi yorumlanabilir. Yakın tarihlerdeki örneklerini Bacha (1986a, 1986b), Zedillo (1986) ve UNCTAD (1987: Annex 6)'da gördüğümüz bu soy modeller, temelde dış şokların AGÜ ekonomilerinde yaratacağı daralmanın analizi ve orta vadeli sonuçlarının kestirimi amacı ile geliştirilmiş

(8) Türkiye ekonomisinde kısa vadeli kestirim amacı ile kullanılacak modeller repertuarı son yıllarda zenginleşmiştir. Örnek olarak bkz. Yağcı (1983), Özcumur (1984, 1986) ve Uygur (1987).

durumdadır. Biz bu çalışmada para ve döviz piyasalarını da modele katmayı, böylece iktisat politikası alternatiflerine daha duyarlı bir analitik çerçeve oluşturmayı denedik; ancak dış şoklar altında büyüme modellerinde merkezi bir yer tutan dış ticaret hadlerindeki değişimleri model dışında bıraktık. 1982 sonrası Türkiye ekonomisi için bu yaklaşımın savunulabileceği inancındayız. Öte yandan, Türkiye gibi yarı sanayileşmiş bir AGÜ’de makroekonomik politikalara uyum sağlayıcı prametrelerin en önemlilerinden biri olan iç ticaret hadlerini açıkça modele katmak yerine, temel bölüşüm çatışmasının emek gelirleri ve emek-dışı gelir sahipleri arasında gerçekleşeceğini varsaydık. Böylece modelin para ve döviz piyasaları doğrultusunda genişletilerek karmaşıklaştırılması karşılığında ödenen bedelin daha da artmaması sağlandı. İkinci Bölüm’deki anlatımı cebirsel olmaktan çok grafik gösterime dayandırmayı yeğledik. İstikrar koşullarının analitik düzeyde araştırılmasına ise çok az yer verebildiğimize baştan değinmeliyiz.

Talep kısıtı altında büyüme evresinde ekonominin politika değişkenlerine nasıl tepki göstereceği, yazımızın Üçüncü Bölüm’ünde irdelenmektedir. Ayrıca şuna da işaret etmeliyiz ki iktisat politikası araçlarına ve parametre değişikliklerine tepkinin analizi, yazımızda ele aldığımız kadarıyla tümü kapsayıcı nitelik taşımamaktadır. Gelecekteki çalışmaların bu eksikliği gidereceğini umuyoruz.

Modelin durgunluk evresine uygun düşen ikinci versiyonu Dördüncü Bölüm’de ele alınmaktadır. Dördüncü Bölüm’de irdelenen temel sorun, iktisadi büyümenin hangi koşullar altında bir durağan durum (steady state) dengesine veya benzerine yaklaşacağıdır. İktisat politikası açısından ilginç olan ve irdelenmesi gereken husus, ekonominin durgunluk evresinde

(i) gelirin ücret ve ücret dışı kategorileri arasında bölünümünü ve/veya

(ii) dış borç/GSMH oranını

istikrarlı düzeyde tutan pozitif birkişi başına GSHM artış hızının var olup olmadığıdır. Dördüncü Bölüm’de bu ve benzeri soruların cevapları araştırılmalıdır.

Beşinci (ve son) Bölüm ise kısa bir kapanış notundan ibarettir. Ayrıntılı ve yineleyici bir “Özet ve Sonuç” yazmaya gerek görmedik; umuyoruz ki bu bölüme kadar yazılanlar, okurun kendisine pay çıkarması için yetecektir.

2. MODEL

a. Model Değişken ve Parametreleri

(1) Endojen değişkenler (22 adet)

Simge	Anlamı
Y	Sabit fiyatlarla gayrisafi yurtiçi hasıla
Y*	Sabit fiyatlarla potansiyel yurtiçi hasıla
I	Sabit fiyatlarla gayrisafi özel yatırım harcamaları
C	Reel özel tüketim
A	Reel yurtiçi harcamalar (“massetme”)
M	Mal ve hizmet ithalatı, sabit fiyatlarla, döviz cinsinden
M ^r	Hammaddeler ve rakip olmayan mallar ithalatı, sabit fiyatlarla, döviz cinsinden
M ^c	Rakip mallar ithalatı, sabit fiyatlarla, döviz cinsinden
X	Mal ve hizmet ihracatı, sabit fiyatlarla, döviz cinsinden
F	Net faktör servis ödemeleri, cari fiyatlarla, döviz cinsinden
B	Cari işlemler açığı
B ^f	Tavizli olmayan dış kredi girişi, net
D	Dış borç yükü
E	Nominal döviz kuru
R	Reel döviz kuru
P	Yurtiçi fiyatlar genel seviyesi
P ^e	Beklenen yurtiçi fiyatlar genel seviyesi

W	Nominal ücret haddi
r	Yurtiçi nominal faiz haddi
π	Kâr haddi
u	Kapasite kullanım oranı
N	İstihdam
(2)	Egzojen değişkenler (7 adet)
\overline{T}	Reel net kamu vergi hasılatı
\overline{G}	Reel kamu harcamaları
\overline{Q}	Para stoku
$\overline{B^c}$	Tavizli dış kredi girişi, net
$\overline{P^s}$	Uluslararası fiyatlar genel seviyesi
\overline{i}	Uluslararası piyasalardaki faiz haddi
V	İşçi dövizleri ve benzeri karşılıksız transferler
(3)	Katsayı ve parametreler
d	Sermaye stokunun aşınma-yıpranma oranı
k	Marjinal (ve ortalama) hasıla/sermaye katsayısı
m	Maliyet üzerine eklenen kar marjı (mark-up)
u*	Kapasite kullanım oranı üst sınırı (≤ 1)
v	1/Nakit sermaye devir hızı
a	Katma değer/gayrisafi üretim dönüştürme katsayısı
n	İstihdamın yurtiçi gayrisafi üretim dönüştürme katsayısı
N	İstihdam fonksiyonu sabiti
a	Fiyat artışı bekleyişlerinin ücretleri etkileme ölçüsü ($0 < a \leq 1$)

h Verimlilik gelişme oranının ücret artışlarına yansıyan kesri

b. Model Denklemleri

(1) Ürün piyasası ilişkileri ve ürün piyasası dengesi

$$C = C(Y - \bar{T}) \dots \dots \dots (1)$$

$$I = I(\pi, Y, r - P^e) \dots \dots \dots (2)$$

$$A = C = I = \bar{G} \dots \dots \dots (3)$$

$$PY = \bar{E}\bar{V} - EF + EB = PA \dots \dots \dots (4)$$

$$Y^* = (1 - d) Y^*_{-1} + k I_{-1} \dots \dots \dots (5)$$

$$uY^* = Y \text{ (Sınır şartı : } u \leq u^*) \dots \dots \dots (6)$$

$$N = N_0 Y^n \text{ (} 0 < n < 1) \dots \dots \dots (7)$$

(2) Uluslararası işlemler ve döviz piyasası dengesi

$$M^r = M^r(Y) \dots \dots \dots (8)$$

$$M^c = M^c(Y, R) \dots \dots \dots (9)$$

$$M = M^r + M^c \dots \dots \dots (10)$$

$$X = X(R) \dots \dots \dots (11)$$

$$B = \bar{P}^s M + F - \bar{V} - \bar{P}^s X \dots \dots \dots (12)$$

$$B = B^c + B^f \dots \dots \dots (13)$$

$$B^f = B^f(r - E - \dot{I}) \dots \dots \dots (14)$$

$$F = \bar{i} D_{-1} \dots \dots \dots (15)$$

$$D = D_{-1} + B \dots \dots \dots (16)$$

$$R = \frac{\bar{E}P^s}{P} \dots \dots \dots (17)$$

(3) Para piyasası dengesi

$$\frac{\dot{Q}}{P} = \frac{Q}{P} (Y, r, P^e) \dots \dots \dots (18)$$

(4) Fiyat bekleyişleri ve ücret oluşumu

$$P = (1 + m) (1 + rv) \cdot \frac{(WN + M^r E)}{aY} \dots \dots \dots (19)$$

$$\dot{P}^e = \dot{P}^e (P, P_{-1}, \dots) \dots \dots \dots (20)$$

$$\dot{W} = Z(u) = a \dot{P}^e = h (0 < a \leq 1, h > 0) \dots \dots \dots (21)$$

$$\pi = m u \emptyset (E) \dots \dots \dots (22)$$

Denklemlerinde basitlik sağlamak üzere zamanı simgeleyen alt işaretler atılmış, (...) alt işareti söz konusu değişkenin bir dönem gecikmeli değerini ifade etmek üzere kullanılmıştır. (...) işareti birim zaman içindeki oransal değişimin ölçüsü, başka bir deyişle söz konusu değişkenin logaritmasının türevidir. Simge üzerindeki çizgi ise değişkenin egzojen olduğuna işarettir.

c. Model Denklemleri Üzerine Notlar

Yukarıda sıralanan denklemlerin çoğu ya tanım denklemleri, ya da literatürde sık sık karşılaşılan bağıntılar olduğu için bu alt bölümde kısa açıklamalarla yetineceğiz.

(1) Model formülasyonunda basitlik sağlamak üzere net vergi hasılatı egzojen bir değişken olarak kaydedilmiş durumdadır. Maliye politikasındaki süresizlikler dolayısıyla 1980'li yıllar Türkiye ekonomisinde net vergi hasılatını sadece gayrisafi yurtiçi veya milli hasılanın bir fonksiyonu kabul etmek güçtür. İlk bakışta, bu tür bir denklem yazımı maliye politikasının iki bağımsız aracı bulunduğu izlenimi verebilir: Oysa kamu açıkları ya doğrudan parasal tabanı, ya da kısmen parasal taban, kısmen de kamu kesimi tahvil ihraçlarını etkileyeceği için model kullanıcısı bir kez kamu harcama düzeyini ve para arzını egzojen olarak belirledikten sonra net vergi hasılatını bağımsız olarak seçme şansına sahip değildir. Burada başvurmaktan kaçındığımız daha titiz bir yaklaşım, net vergi hasılatı ile tahvil ihraçlarını iki yeni bağımsız

değişken, kamu kesimi fon akım dengesi ile tahvil piyasası dengesini de iki yeni denklem olarak modele eklemek olabilir (9). Özetle, bundan böyle maliye politikası uygulamasını temsil etmek üzere seçtiğimiz araç değişken, kamu harcamaları olacaktır.

Fazla bir güçlük gerektirmeyen, ancak ayrıntı düzeyinde kalan bir iyileştirme ise, tüketim fonksiyonuna likit aktifleri ya da faiz haddini yeni bir açıklayıcı değişken olarak eklemektir.

(2) Kâr haddi ve beklenen reel faiz haddinden başka, kâr hacmi ve efektif talep düzeyini temsil edebilecek bir değişken olarak gayrisafi yurtiçi hasılayı da özel yatırım fonksiyonu değişkenlerine katıyoruz.

İthalat bileşenleri de içeren yurtiçi harcamalar (massetme)'in GSYİH zimmî deflatörü yardımıyla sabit fiyatlara indirgenmesi, (4) denkleminde örtülü olarak yer alan ve bağışlanabileceğini umduğumuz bir basitleştirme. Daha sağlıklı bir deflasyon yöntemi olarak Bacha (1986 a: 915)'ya bakılabilir.

(3) Eğer fizik sermaye stoku konusunda güvenilir bilgilerimiz bulunsa idi, sermaye stoku (K) ve potansiyel hasıla (Y*) için sırasıyla

$$K = (1 - d) K_{-1} + I_{-1} \dots \dots \dots (23)$$

$$Y^* = k K \dots \dots \dots (24)$$

bağıntılarını kullanabilecektik. (5) denkleminde yukarıdaki bağıntıların dolaylı ifadesidir. 1980'li yıllar Türkiye ekonomisinde üretici fizik sermaye stokuna katkıların salt özel yatırımlardan kaynaklandığını varsaymak, bağışlanabilir bir basitleştirme sayılmalıdır.

(4) İthalatın biri ree döviz kuruna duyarsız ve rakip olmayan (non-competitive), öbürü ise döviz kuruna duyarlı ve yurt içi ürünlere rakip (competitive) iki bileşenden oluştuğunu varsayıyoruz. Yurtiçi toplam harcamalar (masset-

(9) Bu durumda para arzının istenen düzeye ulaşması, Merkez Bankası'nın kamu kesimi dışındaki net iç aktiflerinin manipasyonu ile sağlanacak, mevduat piyasası için ayrıca bir denge koşulu yazmak Walras Yasası'na göre gerekli olmayacaktır.

me) rakip ithalat için daha geçerli bir açıklayıcı olabilir, ancak basitlik sağlamak amacı ile gayrisafi yurtiçi hasılayı kullanmayı yeğledik (10)

(5) İhracatın 1980'lerde reel döviz kuruna duyarlı olduğu çeşitli araştırma bulgularıyla desteklenmektedir (11). (11) denklemine reel döviz kuruna ek olarak ihracatta vergi iade oranını katmak, modelin iktisadi mantığını fazla değiştirmeyen bir ayrıntı sayılabilir. Dünya ticaret hacmindeki gelişmenin ihracat fonksiyonunda ötelenmelere yol açması beklenir. İstendiğinde işçi dövizlerinin de reel döviz kuruna duyarlı olduğu yazılabilir.

(6) 12 sayılı denklemde sistematik bir döviz rezerv artışı öngörülmemiştir. Basitlik sağlamak amacıyla yapılan bu ihmal kolayca giderilebilir :Eğer nominal döviz kuru modelde oluşacak denge düzeyinde tutulamaz ve politika değişkeni olarak kullanılmak istenirse, rezerv değişimleri endojen olarak elde edilecek demektir.

(7) Tavizli olmayan net dış kredi girişinin faiz arbitrajı marjına duyarlı olduğunu varsayıyoruz (14 sayılı denklem) (12). Gerçekten 1980'lerde sermaye hareketlerindeki serbestleşme sonrasında yurtiçinden borçlanmayı pahalı bulan banka ve/veya firmaların dış kaynaklara yöneldikleri sıkça gözlenmiştir. Söz konusu denklemin sağ tarafında görülen nominal döviz kuru artış oranı yerine artış beklentisi oranının kullanılması kuşkusuz daha uygun olurdu. Mevcut formülasyon ya nominal kur değişikliklerinin tam öngörüldüğü (13), ya da denklemdaki E'nin uyum gösterici bekleyişler yerine kullanılan bir öz anlatım işareti olduğu anlamında yorumlanabilir.

(8) Net faktör servis ödemeleri için önerilebilecek bağıntıların en basitini 15 sayılı denklemle seçmiş bulunuyoruz.

(10) Reel kur değişmelerinin doğrudan etkisini gözönünde bulundurmeyen fakat rakip ve rakip olmayan ithalat arasındaki ikameyi hesaba katan bir yaklaşım için bkz. UNCTAD (1987 : Annex 6).

(11) Türkiye dış ticaretinin 1980'li yıllarda fiyatlara ve fiyat ölçülerine indirgenebilecek özendirmelere duyarlı olduğu gösteren çalışmalara örnek olarak bkz. Akgür (1987a : 30), Ersel ve Temel (1984), Tansel ve Togan (1987).

(12) Benzer bir formülasyon için bkz. Fernandez (1986 : 881)

(13) Bkz. Fernandez (1986: 881).

(9) 16 sayılı denklem, bir tek döviz cinsinden borçlanıldığını kabul ediyor ve okuru birden fazla rezerv paranın bulunduğu gerçek dünyanın borç muhasebesi sorunlarından kurtarıyor.

(10) Para piyasası dengesi için yazılabilecek standart bağıntılardan biriyle yetiniyor ve para piyasasında arzı taleple denkleştiren bir faiz haddinin oluşacağı (market-clearing) varsayımını yapıyoruz. Yukarıda da değinildiği gibi rezerv hareketleri, kamu açıkları ve diğer aktiflerin yer aldığı daha karmaşık bir modelden bilerek kaçındık.

(11) 19 sayılı denklem, Taylor (1987b)'un yaklaşımı izlenerek ve birincil maliyet (prime cost) in emek ve ithal girdisi maliyetleri toplamından oluştuğu kabul ve dolaylı vergi yükü ihmal edilerek yazılmıştır. Bu nedenle birincil maliyet unsurları üzereni yüklenen marj salt kârı değil, üretim üzerindeki dolaylı vergileri de içermektedir. Hasıla ve istihdam arasında sabit oranlı bir ilişki öngörülmediği için Taylor (1987b : 1408)'dakinden farklı olarak birim hasıla başına ücret giderini $\frac{(WN)}{aY}$ olarak tanımlanmak gerekmiştir.

İşletme sermayesi faizi, 19 sayılı denklemde fiyat oluşumunu etkileyen bir maliyet unsuru olarak işlem görmektedir (Wright Patman veya cavallo etkisi).

(12) Standart bir Phillips bağıntısı olan 21 sayılı denklemde işgücü piyasasındaki talep baskısını simgeleyen Z (u) teriminin, kayda değer emek fazlaları veren bir ekonomide anlamlı olup olmayacağı, uygulamalı çalışmalar sonunda belirlenebilir. 1980'lerde işçi sendikalarının öncelikle reel ücretleri korumaya dönük tutumları, veimlilik artışlarını yansıtan parametrenin bile ihmal edilebileceğini düşünmektedir

(13) 22 sayılı kâr haddi bağıntısı da yine Taylor (1987b : 1409-10)'da esinlenerek kurulmuştur. Toplam kâr hacmi, P^k sermaye malları fiyat endeksinin göstermek üzere

$$\Pi = \pi P^k K = m (1 + rv) (WN + M^rE) \dots \dots \dots (25)$$

olduğuna göre, kâr haddi

$$\pi = m (1 + rv) \cdot \frac{(WN+M^rE)}{P^k K} \dots \dots \dots (26)$$

olarak bulunacaktır. Öte yandan,

$$K = \frac{1}{k} Y^* = \frac{Y}{ku} \dots\dots\dots (27)$$

olduğu hatırlanarak,

$$\pi = m (1 + rv) ku \frac{(WN+M^I E)}{PY} \cdot \frac{P}{P^k} \dots\dots\dots (28)$$

yazılabilecektir. Yukarıdaki sonuç, cesur bir basitleştirme ile

$$\pi = m u \emptyset (E) \dots\dots\dots (22)$$

biçimine dönüştürülebilir; çünkü kurulu sermaye kısmen yerli, kısmen ithal edilmiş cihazlardan oluşmaktadır ve döviz kurunun yükselmesi, ceteris paribus, sermaye stokunun TL. cinsinden değerini yükselterek kâr oranını düşürmeklerin.

(14) Modelde yer alan davranışsal bağıntılardaki kısmi türevlerin olası işaretleri üzerinde de kısaca duralım. (...)’ işareti tam türevi, alt harfler de bu harflerin simgelediği değişkene göre kısmi türevi göstermek üzere şu öngörülerde bulunabiliriz :

$$C' > 0 \dots\dots\dots (1')$$

$$I_{\pi} > 0, I_Y > 0, I_{(r-p^*)} < 0. \dots\dots\dots (2')$$

$$M'_Y > 0 \dots\dots\dots (8')$$

$$M^c_Y > 0, M^c_R < 0 \dots\dots\dots (9')$$

$$X' > 0 \dots\dots\dots (11')$$

$$(B^I)' > 0 \dots\dots\dots (14')$$

$$\left(\frac{Q}{P}\right)'_Y > 0, \left(\frac{Q}{P}\right)'_r < 0, \left(\frac{Q}{P}\right)'_{p^*} < 0 \dots\dots\dots (18')$$

$$(\dot{P}^*)_{p^*} > 0 \quad (j = 1, 2, 3 \dots) \dots\dots\dots (20')$$

$$Z' > 0 \dots\dots\dots (21')$$

$$\emptyset < 0 \dots\dots\dots (22')$$

d. Kaynak Kısıtı Altında Büyüme : İkinci Versiyon Ekonomi kapasite kullanımının sınırlarına eriştiğinde (6) denklemi

$$u^* Y^* = Y \dots \dots \dots (6'')$$

biçimini alacak ve u bir değişken olmaktan çıkacaktır. Böylece fiyatlar genel düzeyini belirleyen (19) denklemine gerek kalmayacak, fiyatlar (4) denklemini aracılığı ile toplam talep tarafından belirlenecektir. Öte yandan ücret haddindeki değişme oranı

$$\dot{W} = Z_0 (u^*) + \alpha \dot{P}^e + h = Z_0 + \alpha \dot{P}^e + h, Z_0 \geq 0 \dots \dots \dots (21'')$$

bağıntısı ile elde edilecektir.

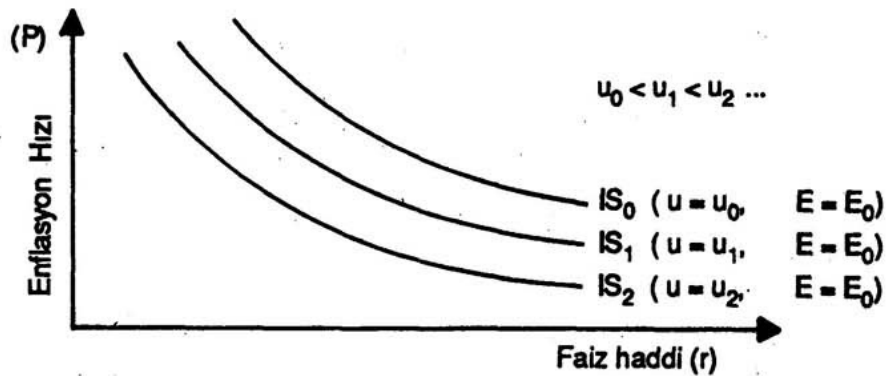
e. Ürün, Döviz ve Para Piyasası Dengeleri Üzerine

(1) Ürün Piyasası Dengesi

(4), (8) - (12) ve (17) denklemleri yardımı ile ürün piyasası dengesini

$$P (Y - C(Y - \bar{T})) + \bar{E}P^s (M^r(Y) + M^o(Y, \frac{\bar{E}P^s}{P}) - X(\frac{\bar{E}P^s}{P})) = P(\bar{G} + I(\pi, Y, r - P^*)) \dots \dots \dots (29)$$

biçiminde yazmak mümkündür. Nominal döviz kurunun ve kapasite kullanımının sabit kaldığı koşullar altında (29) denklemini enfasyon hızı ile yurtiçi faiz haddi arasındaki bir bağlantıya dönüştürülecektir (Bkz. Şekil 1). Ürün piyasasında denge sağlayan enfasyon hızı ve faiz haddi çiftlerinin geleneğe uyarak IS adını vereceğimiz geometrik yeri, (P, r) düzleminde negatif eğimli olması beklenen bir eğridir : Kapasite kullanımının sabit tutulması, uY^* (= Y)'nin sabit tutulması anlamına gelmektedir.



Şekil 1: Ürün Piyasası Dengesi

Y ve E sabit tutulduğunda P'nin artması nominal iç tasarrufları ve net ithalatı artıracığından, dengeyi sağlamak üzere yatırımların canlandırılması gerekecektir; bu da yurtiçi faiz haddinin düşmesiyle gerçekleşebilir. Ancak yatırımlar beklenen reel faiz haddine karşı çok duyarlı ise ve/veya enflasyon kâr hadlerine olumlu yönde etki yapıyorsa IS eğrisinin pozitif eğimli olması söz konusu olabilecektir. Kolayca gösterilebileceği gibi -IS'nin altında kalan noktalar ürün piyasasında talep fazlasına, üstünde kalan noktalar ise arz fazlasına tekabül etmektedir (14).

Belirli bir kapasite kullanım oranı ve nominal döviz kuruna tekabül eden bir tek IS eğrisi bulunmaktadır. Eğer kapasite oranı u_0 yerine u_1 olursa ($u_1 > u_0$) IS₀ eğrisi aşağıya doğru ötelenecektir. Nedeni kolayca anlaşılabilir : Veri olarak alınan P (ve dolayısıyla P) düzeyinde gelirin artması, gelirden sızıntıları artıracak, bunu karşılamak üzere yatırımların artması, dolayısıyla faiz haddinin düşmesi gerekecektir (15).

Buna karşılık nominal döviz kurundaki yükselişin yapacağı etki belirsizdir, çünkü sabit P (dolayısıyla P) ve u (dolayısıyla Y) koşulları altında devalüasyon, ticaret açığının TL cinsinden karşılığının azaltabilir ya da çoğaltabilir. Eğer devalüasyon dış ticaret dengesini çok olumlu bir biçimde etkiliyorsa, IS eğrisinin yukarıya, aksi takdirde aşağıya doğru ötelenmesi beklenir.

İktisat politikası araçlarının kullanımı sonucunda (u ve E veri alınmak üzere) IS'nin ne yönde öteleneceği de kolayca kestirilebilir : Kamu harcamalarının artışı IS'yi yukarıya doğru öteleyecektir. Tavizli dış kredi girişindeki azalma, *ceteris paribus*, nominal döviz kurunu yükseltici etki yapacağından IS üzerindeki etkisi, devalüasyonunkine benzer. Genişletici para politikası IS'ye doğrudan bir etki yapmayacak, kapasite kullanım oranı yoluyla dolaylı etkiler getirecektir.

(2) Döviz Piyasası Dengesi

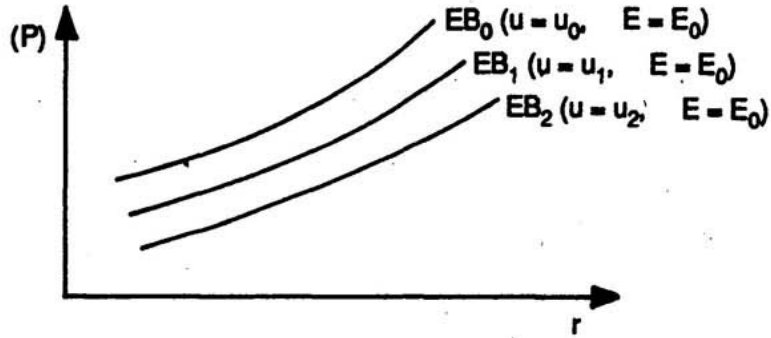
(8) - (17) denklemleri aracılığı ile döviz piyasası dengesini, önceden belirli ve/veya egzogen değişkenlerin tümünü sağ tarafta toplayarak şöyle yazabiliriz :

(14) (P,r) düzleminde çizilmiş bir IS eğrisi için bkz. Taylor (1981 : 475-481).

(15) Taylor (1981 : 475-481)'de bu soy ötelenme, "Fisher'gil" olarak nitelenmektedir.

$$\bar{B}^o - \bar{T} D_{.1} + \bar{V} = \bar{P}^s \left(M^i(\gamma) + M^o \left(\gamma, \frac{EP^s}{P} \right) - X \left(\frac{EP^s}{P} \right) \right) - B^i (r - \bar{E} - \bar{i}) \dots (30)$$

Nominal döviz kuru ve kapasite kullanımı veri alındığında, (30) denklemi enflasyon hızı ile yurtiçi faiz haddi arasındaki bir bağıntıya dönüşmektedir (Şekil 2). Bu bağıntı (P, r) düzleminde pozitif eğimli bir eğridir; çünkü enflasyon hızının artışı, *ceteris paribus*, reel kuru aşındırmakta ve net ithalat artışını finanse edebilmek için faiz arbitraj marjını yükseltmek gerekmektedir. Doğaldır ki, dış sermaye faiz haddi farklılıklarına ne denli duyarlı ise EB o kadar dik, aksi takdirde o kadar yatık olacaktır.



Şekil 2: Döviz Piyasası Dengesi

Yukarıda ürün piyasası için yaptığımız analizin benzerini bu kez döviz piyasası için yaparsak aşağıdaki sonuçlara ulaşabiliriz :

(i) EB eğrisinin altında kalan (P,r) çiftleri döviz piyasasında arz fazlasına, üstünde kalan (P, r) çiftleri ise talep fazlasına tekabül eder.

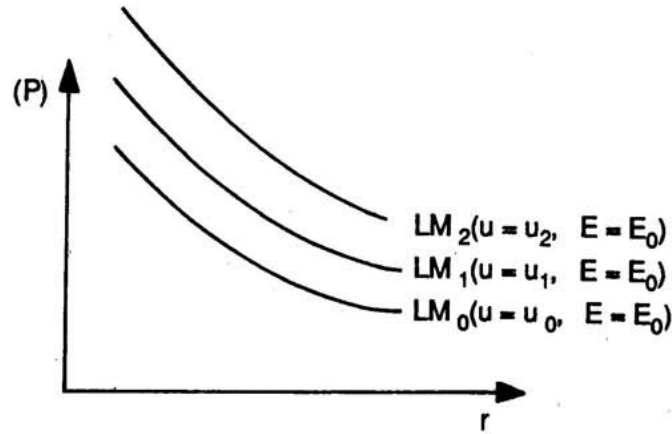
(ii) Nominal döviz kuru veri alındığında kapasite kullanımının artması EB'yi aşağıya doğru, aksi ise yukarıya doğru öteleyer.

(iii) Kapasite kullanımı veri alındığında devalüasyonun EB'yi ne yönde öteleyeceği *a priori* söylenemez. Eğer devalüasyon ticaret dengesinde çok köklü bir iyileşmeye yol açmışsa ve dış sermaye akımının faiz haddi farklılıklarına duyarlılığı görece azsa EB eğrisi devalüasyon sonunda yukarı ötelecektir, ve *vice versa*. Sonuç beklenen döviz kuru değişmelerinin ne ölçüde doğru tahmin edildiği ile de yakından ilgilidir.

(iv) Para ve maliye politikalarındaki değişiklikler kapasite kullanımı sabit tutulduğu sürece EB'de ötelenmeye yol açmaz; eğri üzerinde yeni bir (P, r) çiftine ulaşılır. Öte yandan, yeni tavizli dış borçlanma sağlanmasının EB eğrisinin ne yönde öteleyeceği *a priori* söylenemez.

(3) Para Piyasası Dengesi

Para piyasası dengesi, (18) denkleminde içermiştir. Geleneğe uyarak LM simgesi ile göstereceğimiz bu eğrinin eğimi konusunda *a priori* bir şey söylenemez. Eğer enflasyonist bekleyişler fiili enflasyonu çok yakından izliyor ve paradan kaçma çabuk gerçekleşiyorsa, buna karşılık para talebinin faiz haddine göre esnekliği görece düşükse LM eğrisi Şekil 3'deki gibi aşağı doğru eğimli olabilir. Enflasyona karşı güvence konusunda duyarlılığı giderek artan toplumumuzda bu durum güçlü bir olasılık gibi görünmektedir. Öte yandan eğer para talebinin faiz haddine göre esnekliği oldukça yüksekse ve enflasyonun hızlanması paradan kaçışı fazla özendirmiyorsa pozitif eğimli bir LM ile karşılaşılabilir.



Şekil 3: Para Piyasası Dengesi

(i) LM eğrisinin altında kalan (P, r) çiftleri para piyasasında talep fazlasına tekabül eder, ve vice versa.

(ii) Nominal döviz kuru veri alındığında kapasite kullanımının artması LM'yi yukarı doğru öteler, ve vice versa.

(iii) Kapasite kullanımı veri alındığında devalüasyon LM eğrisinde bir ötelemeye yol açmaz; eğri üzerinde yeni bir noktaya ulaşılır. Bu sav, devalü-

asyonun para arzı üzerindeki etkilerinin sterilize edildiği varsayımı altında geçerlidir.

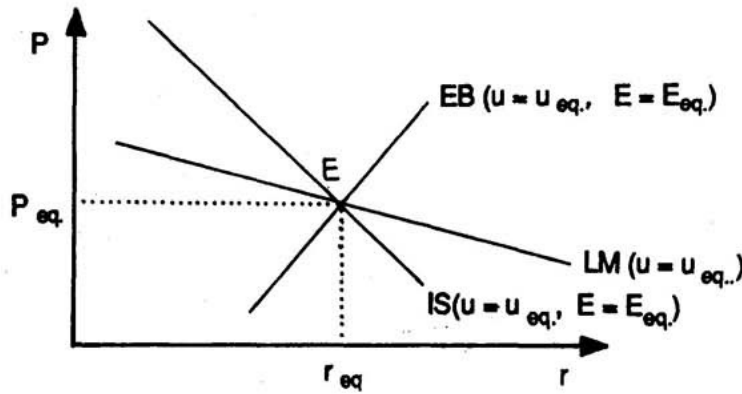
(iv) Reel para arzı artışı LM'yi aşağı doğru çeker, ve vice versa. Öte yandan genişletici maliye ve borçlanma politikaları, kapasite kullanımı ve dolayısıyla gelir düzeyi değişmediği takdirde LM'nin konumunda bir değişikliğe yol açmaz, yine para arzı üzerindeki etkilerin sterilize edildiği varsayımı altında.

(4) Genel Denge

Doğaldır ki genel denge (eğer mevcut ise) Şekil 4'de görüldüğü gibi IS, EB ve LM eğrilerinin kesişme noktasında oluşacaktır ve bu kesişme noktası model çözümlerinin sağlayacağı umulan belirli bir kapasite kullanım oranına ve belirli bir nominal döviz kuruna tekabül etmektedir. Ancak

(i) Herhangi bir model tanımlamasının (specification) denge çözümünün varlığını garanti edemeyeceğine ve uygulamada modelin kalibrasyonuna gerek duyulabileceğine işaret edilmelidir. Bu ekonometrik tahmin açısından önemli bir sorun olabilir.

(ii) Denge çözümü mevcut olsa bile bu dengenin istikrarlı olmayabileceği hatırlanmalıdır. Yazımızın sınırlı çerçevesi içinde genel dengenin istikrar koşulları üzerinde durmayacak, 1980'li yıllarda yarı sanayileşmiş AGÜ deneyimlerinin ışığında kararsız denge olasılığına dikkati çekmekle yetineceğiz.



Şekil 4: Genel Denge

Denge dinamiği sorunlarını tartışma dışı bırakarak, egzojen politika değişkenlerinden birinin, örneğin maliye politikası uygulamasının Şekil 4'deki genel denge konumunu nasıl etkileyeceğini göstermeye çalışalım.

Maliye politikası, kamu harcamalarının artışı ile, genişletici yönde uygulanmış olsun. Gösterimde basitlik sağlamak üzere aşağıdaki varsayımları yapıyoruz. Yatırımlar reel faiz haddine az duyarlıdır (IS eğrisi aşağıya doğru eğimli), para talebi faiz haddine az buna karşı enflasyon bekleyişlerine çok duyarlıdır (LM aşağıya doğru eğimli), ve devalüasyon ticaret dengesi üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır.

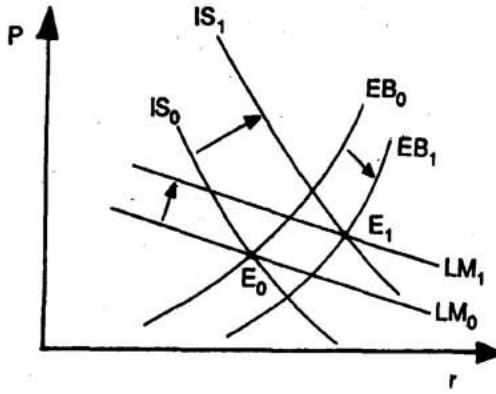
Genişletici maliye politikası başlangıçta IS'yi yukarıya doğru öteleyecektir. Ancak bu politika fiyatlar genel seviyesini, kapasite kullanım oranını ve muhtemelen nominal döviz kurunu yükseltecek, kapasite kullanım oranını ve muhtemelen nominal döviz kurunu yükseltecek, kapasite kullanım oranının artması IS'yi aşağıya doğru, döviz kurunun yükselişi ise IS'yi yukarıya doğru öteleyecektir. Bu etkilerin net bileşkesinin IS'yi yukarıya doğru ötelemesi beklenir.

EB eğrisi genişletici maliye politikası ile doğrudan etkilenmez. Ancak kapasite kullanımının artışı EB'yi aşağıya, olumlu etkiler yaptığını varsaydığımız devalüasyon EB'yi yukarıya doğru öteleyecektir. Bileşke etki her iki yönde olabilir.

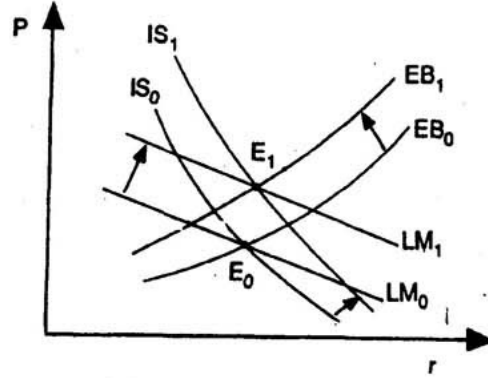
LM eğrisi kamu harcamaları artışından ve kur değişmesinden etkilenmeyecek, kapasite kullanım oran artışı ve reel nakit depolarının daralması LM'nin yukarıya ötelenmesine yol açacaktır.

Bu değişmeler sonucunda gerçekleşmesi olası sonuçlar hem faiz haddinin, hem de enflasyon oranının yükselmesidir. Eğer kapasite kullanım oranındaki etkisi çok güçlü, devalüasyonun dış ticaret dengesine etkileri zayıf ve uluslararası sermaye akımları faiz haddi farklılıklarına duyarlı ise, değişimin esas itibariyle faiz haddi üzerinde gerçekleşmesi, enflasyon oranının fazla etkilenmemesi beklenir (Şekil 5A).

Buna karşılık kapasite kullanımını mütevazı ölçülerde artıyorsa, devalüasyon ticaret dengesini olumlu etkiliyorsa ve uluslararası sermayenin faiz farklılıklarına duyarlılığı azsa, değişme esas itibariyle enflasyon hızının yükselmesi biçiminde gerçekleşecektir (Şekil 5B).



Şekil 5A:
Genişletici Maliye Politikası
Kapasite Kullanımında Hızlı
Artış, Etkisiz Devalüasyon



Şekil 5B:
Genişletici Maliye Politikası:
Kapasite Kullanımında Düşük
Artış, Etkili Devalüasyon

Yeni denge konumunun (dah düşük enflasyon hızı, daha yüksek faiz haddi) veya (daha yüksek enflasyon hızı, daha düşük faiz haddi) kombinasyonları vermesi teorik olarak imkânsız değildir; çünkü bu kombinasyonları sağlayacak para piyasası dengeleri bulunabilir. Somut iktisat dünyasında böyle bir olasılık, zayıf olmakla birlikte ekonominin başlangıç konumuna ve maliye politikası uygulamasının dozuna bağlı olarak gerçekleşebilir.

3. TALEP KISITI ALTINDA BÜYÜME EVRESİNDE İKTİSAT POLİTİKASI UYGULAMALARI

a. Genel gözlemler

Türkiye ekonomisinin sürekli olarak enflasyonist baskılar altında yaşadığı 1981-87 dönemini talep kısıtı altında büyüme evresi olarak nitelememiz, Birinci Bölüm'deki açıklamalarımız ışığında şaşırtıcı karşılanmamalıdır. Eğer ödemeler dengesi kısıtı reel devalüasyonlar ve özellikle dış finans desteği dolayısıyla ortadan kalkmış ve ekonomi daha önceki dönemden kayda değer atıl kapasiteler devralmışsa, saptanmış fiyatlar dünyasında gelir düzeyini belirleyen unsur toplam efektif taleptir. Tavizli dış krediler bulunabildiği ve/veya uluslararası ticaret konjoktürü Türkiye'nin ihracatına yardımcı olduğu ölçüde, genişletici para ve maliye politikaları ile toplam talebi hareketlendirmek ve büyüme hızını yüksek tutmak mümkün olabilmektedir. Toplam talebin unsurları arasında kaydırma yapmak da olasıdır; sözgelimi mal ve hiz-

met ihracatında kayda değer artışlar izleniyorsa, ekonominin “kızışmasını” önlemek için yurtiçi harcamalarda ölçülü davranmak gerekli olabilir, v.b. (16).

Ne var ki, burada iktisat politikası yönetimi bir açmazla karşı karşıyadır : Büyüme önündeki döviz kısıtını aşmak için faiz haddi ve reel döviz kurunun yüksek değerlerine yaklaşmak zorunluluğu vardır; oysa bu değişkenlerin yüksek değerlerde dengelenmesi, özel sermaye birikimini caydırıcı etkiler getirmektedir(Bkz. 2 ve 22 sayılı denklemler).

Eğer özel yatırımlar yeterince uyarılamıyorsa, toplam talebin canlılığını koruyabilmek için kamu harcamalarını artırmak zorunlu olacak, bu da kısa dönemde talep idaresinde büyük sıkıntılar yaratırken, ekonomiyi orta dönemde kapasite kısıtının geçerli olacağı evreye hızla yakınlaştıracaktır. 1980’li yıllarda hükümetin tercihi, özel sermayenin üretkenliğini ve kârlılığını dolaylı yoldan artıracığı umulan alt yapı yatırımlarına yönelmek olmuştur.

b. Politika Araç ve Amaçlarının Seçimi

İkinci Bölüm’de işaret edildiği gibi, modelin başlıca üç iktisat politikası aracı mevcuttur :Kamu harcamalarında somutlaşan maliye politikası, para politikası ve dış borç politikası (17). Bu politikalar aracılığı ile iktisat politikası sorumlularının kamu oında yoğun bir biçimde tartışma konusu olan altı değişkenin tümünü (ücret, faiz ve kâr hadlerini, kapasite kullanım oranında somutlaşan büyüme hızı, enflasyon hızı ve döviz kuru) denetlemesi söz konusu olamaz (18).

(16) Akgür (1987 c : 5)’deki şu satırlar ilgi çekicidir.”... (1980’lerde izlenen) model, Türkiye ekonomisinin dünya konjoktürüne bağımlılığını artırmıştır. Dünya konjoktürü uygun olduğunda *iç talep kısılarak ihracat artırılmakta, uygun olmadığına ihraç edilmeyenlere iç piyasada talep yaratılmaktadır*” (vurgular yazarındır).

(17) Dış borç politikası dış borçları egzojen, rezerv değişmelerini endojen alan bir modelde döviz kuru politikasına dönüşecektir. 2. c (6)’daki açıklamalarımıza bkz.

(18) İktisat politikalarındaki serbestlik derecesi ile ilgili bu gözlemimizi 1981 başlarında Arjantin Merkez Bankası Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Alejandro Reynal’in sözleriyle somutlaştırmak istiyoruz : “...Ya fiyatları kontrol edersiniz, ya ücretler, ya para arzını, ya döviz kurunu. En liberali de dahil, dördünü de serbestçe dalgalanmaya bırakan herhangi bir ekonomi tanımıyorum. Biz ilk üçünü dalgalanmaya bıraktık ve insanların döviz kuruna uyum göstermesini istedik. Diğerlerini kontrol etmeye kalkmak karaborsalar yaratır.” (*Euromoney*, 1981 : 32). Arjantin’in döviz kurlarını kontrol ederek, fiyat bekleyişlerini düzenlemeye dönük talihsiz girişimin felsefesinin yansıtılmakla beraber bu alıntı, dışa açılmaya ve fiyat denetimlerini kaldırmaya heveslenen AGÜ’lerin açmazını somut olarak yansıtmaktadır.

Eğer ekonomik yönetim, gelir hedeflerini belirleyen bir parametre olarak *kapasite kullanım oranı'nı*, özel sermaye birikiminin temel belirleyicisi olan *kâr haddi'ni* ve kaynak tahsisi kararlarının önemli bir yönlendiricisi olarak *faiz hadleri'ni* kontrol etmeyi amaçlıyorsa, *enflasyon hızı, döviz kuru* (ve esasen kapasite kullanım oranı ve enflasyon bekleyişlerinin bir fonksiyonu olduğunu kabul ettiğimiz) *ücret haddi'ni* kontrol edemeyecektir. 1980'lerin popülerliğini hiç yitirmeyen "enflasyon canavarı" edebiyatına ve buna son yıllarda eklenen "çalışanlarımızı enflasyona ezdirmeyeceğiz" edebiyatına rağmen, 1980'li yıllar ekonomik yönetimlerinin saydığımız son üç değişkeni denetlemek ve/veya tatminkâr düzeylerde tutmaktaki başarısızlıkları raslantı sayılmamalıdır. Açık ekonomi, doğası gereği, ekonomide karar alma ve denetleme imkânlarının bir ölçüde yitirildiği bir ekonomidir.

Dolayısıyla iktisat politikası sorumlularının 1980'lerde amaç ve araçlar arasında fiilen şöyle bir görev eşlemesi (assignment) yapmış bulunduğunu düşünüyoruz : Maliye politikası ile kapasite kullanım (gelir) düzeyini, para politikası ile kâr hadlerini, dış borçlanma politikası ile faiz hadlerini kontrol etmeye çalışmak.

Bu eşleme konjoktür politikası açısından garip karşılanabilir; para politikasının enflasyon, dış borçlanma (veya kur) politikasının ödemeler dengesi açığı hedeflerine tahsisi ilk bakışta sağduyuya daha uygun görünebilir. Ancak unutulmamalıdır ki 1980'lerin ekonomik modeli salt bir konjoktürel model değil, aynı zamanda az gelişmiş bir çevre kapitalizminin büyüme modelidir. Ödemeler dengesi açıklarına (dolayısıyla bu açıkların önemli bir belirleyicisi olan döviz kuru'na) kontrol edilmek istenen temel değişkenler arasında yer vermeyişimizi yadırgayacak okurlarımız kendilerine şunu sorabilirler : Niye hükümet sorumluları ödemeler dengesi açığını daraltma ile öğünmek yerine 1980'den bu yana sürekli olarak ihracat artışını vurgulamakta ve uzun vadede birikimli ödemeler dengesi açıklarından oluşan dış borç stokunu önemsemez görünmektedirler?

Özel bir durum olarak uluslararası sermaye hareketlerinin tam akışkan olduğu ve yurtiçi faiz haddinin bir (risk primi + (beklenen) devalüasyon oranı) farkı ile uluslararası faiz haddine eşit bulunduğu varsayımı altında (18) denklemi yerini

$$r = E + \bar{i} + \text{Risk primi} \dots \dots \dots (31)$$

ne bırakacaktır. Bu koşullar altında para piyasası dengesi denklemi faiz had-dini değil, enflasyon oranını belirleyen bir konum kazanır; enflasyon ile de-valüasyon arasında birebbir ilişki kurulur. Toplam talep düzeyi makroekononik politikalarla belirlendikten sonra programın dış finansmanından kaygı duyulmaz; çünkü oluşacak ödemeler dengesi açıkları adeta otomatik biçimde finanse edilmektedir. Çünkü ülkenin “dış itibarı” çok yüksektir! Türkiye iktisat yönetiminin bu düşlerden irak olmasını dileriz.

Eğer iktisat politikası sorumluları formel (yasal denetim ve baskı) ve in-formel (telkin, ikna, v.b.) araçlarla ücret artışlarını kontrol edebiliyorlarsa (ki bu salt 1980-83 dönemi için değil, 1983 ve sonrası için de geçerlidir), İkti-sadi yönetim yukarıda saydığımız üç amaç değişken dışında bir değişkeni da-ha denetleyebilir. 1980-82 yıllarında bu değişkenin (en azından 1982 yazın-daki finansal krize kadar) *fiyatlar genel seviyesi* olduğu düşünülebilir. Nite-kim resmi döviz kurlarının gündelik olarak ilânına 1981 Mayıs’ında başlan-mış ve reel döviz kurunun yükselmesine yeşil ışık yakılarak, hükümetin dviz kurlarını eskiden olduğu gibi denetlemek istemediği, en azından yüksek kur/düşük enflasyon hızı eşlemesi ile bir uzlaşma aradığı izlenimi verilmiştir. 1982 finansal krizi, faiz hadleri için amaçlanan bir denge düzeyi var olsa bi-le, finansal piyasalarda bu dengenin istikrarsız olabileceğini, dengesizlik di-namiğinin (18) denkleminin ima ettiği denge dinamiğinden çok daha önemli olabileceğini gösteren bir “yol kazası” (!) dır.

Aralık 1983 sonrasında ücretleri kontrol etme politikasının uygulanabildi-ği sınırlar içinde, amaçlar listesine eklenen şeyin enflasyonu değil, döviz ku-ru’nu kontrol etmek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1986’nın ilk çeyreğin-de ve 1987 ekim - 1988 Şubat arasında döviz piyasasındaki spekülasyon baskı-lara hükümet (ikinci spekülasyon hummaya karşı tedbir alırken seçim ve yeni hükümetin kuruluşu gibi nedenlerle biraz gecikmekle birlikte) sert, hatta 4 Şubat 1988 kararlarında olduğu gibi belki gerektiğinden de fazla tepki gös-termiştir.

c. Kaynak Kısıtı Altında Büyümeye Geçişin Sorunları

Talep kısıtı altında büyüme rejiminden kaynak kısıtı altında büyüme-ye geçiş şu koşullarda gerçekleşebilir :

(i) Ekonomi kapasite kullanım sınırına ulaşmadan döviz kıtlığı (ya da sık sık kullanılan deyişle döviz açlığı) ile karşı karşıya kalır. Eğer reel döviz kurunu yükselmesine rağmen ihracatın belirli bir üst sınırın ötesinde geliştirilmesi ve ithalatın da yurtiçi ürünlerle ikame edilerek belirli sınırların altına çekilmesi ya hiç mümkün olmuyor, ya da göze alınamayacak kadar yüksek reel döviz kurunda gerçekleşebiliyorsa, öte yandan dış piyasalardan borçlanmanın kredi itibarı ile ilgili sınırlarına erişilmişse, ödemeler dengesi tanım eşitliği

$$\overline{P}^s M(Y) = \overline{B}^c + \overline{B}^f - \overline{i} D_{-1} + \overline{V} + \overline{P}^s \overline{X} \dots \dots \dots (32)$$

ye dönüşecektir. (32) denkleminde hesaplanacak Y değeri u *Y* 'dan küçük ise, gayrisafi yurtiçi hasılayı ithalat kapasitesi belirleyecek ve hasıla artışı duracaktır. 1980'li yıllar Latin Amerika ve Afrika'sını çağrıştıran bu kâbus bir faiz şoku, ya da uluslararası piyasalardaki bir güven bunalımı ile gündeme gelebilir. Ancak Türkiye'nin "yapısal uyum" programına sağladığı dış destekler böyle bir felâket senaryosu olasılığının çok yüksek olmadığını düşündürmektedir. Felâket senaryosu, dış finansman merkezleri ile müzakerelerin zamanlanması ve yürütülüşünde başarısız kalınırsa gündeme gelebilir; çünkü bu merkezler *genelde* Türkiye'ye dış kaynak sağlanmasından yana oldukları halde, özelde kendi kredi açılışlarının (exposure) sınırlı tutulmasını isteyecektir.

(ii) İkinci olasılık, ekonominin döviz kısıtına ulaşmadan üretim kapasitesi kısıtlarına ulaşmasıdır. Özel kesim yatırım faaliyetlerinin 1980'lerdeki zayıflığı ve imalat sanayiinde kapasite kullanım oranlarındaki sürekli artışlar bu olasılığı 1980'ler sonunda gündeme getireceğe benzemektedir (20). Dolayısıyla, modelin kaynak kısıtı altında büyüme versiyonunda döviz değil, üretim kapasitesi kısıtını gözönüne almış bulunmaktayız.

(19) Bkz. Dornbusch (1982 : 703).

(20) Bkz. Akyüz (1988 : 22-24) ve Türel (1987 : 19). 1986-87 yıllarında toplam özelyatırımların artış göstermesi, esas itibarıyla konut yatırımlarındaki canlanmanın sonucudur. Aynı yılların konut yatırımlarının tahmininde ise konut yapım başlangıçları ve bitimlerinin mekanik bir biçimde sabit katsayılara bağlanmasından kaynaklanan vahim hatalar vardır. Buna yatırım ve tüketim serilerinin deflasyonundan gelen sistematik hatalar da eklendiğinde kısa zamanda "hayali ihracat" yanında "hayali yatırım" ve "hayali tasarruf" sorunlarıyla da uğraşacağımız anlaşılıyor.

Kaynak kısıtı altında büyüme evresine geçişi en azından bir süre erteleyecek faktörlerin ortaya çıkabileceğini de kaydetmeliyiz. Bu faktörler döviz bolluğunun daha da sürmesine yol açacak dış “şok” lar (dünya ticaretinde çarpıcı gelişmeler, AGÜ dış borç ana para ve/veya faiz yüklerini evrensel düzeyde hafifletme ile sonuçlanacak kararların Türkiye’ye yansımaları, Orta Doğu ve Doğu Avrupa’da yeni ihrac pazarları kazanılması, v.b.) olabilir (21). Ya da zayıf görünen özel birikim temposunu kamçılایıcı iç şoklar yaşanabilir : Artan tekelleşme fiilen bir ücret daralması anlamına gelecek biçimde kâr marjlarını yükseltebilir, ya da 1980’li yıllarda kamu kesiminin inşasına hız verdiği alt yapı, özel yatırımların tamamlayıcısı olarak hasıla/sermaye oranında yükselmelere yol açabilir. Dış ekonomik ilişkilerde uzmanlaşmanın ve/veya mütevazı teknolojik yeniliklerin etkinlik kazançlarını da unutmamak gerekir. Ne var ki, 1988 ortalarındaki ekonomik görünüm, söz konusu faktörlerin varlığı ve etkisi üzerinde iyimser olmayı güçleştirmekte, Türkiye ekonomisinin durgunluğa yönelmekte olduğu izlenimini vermektedir.

(iii) Teorik düzeyde söz konusu olan, ancak modelimizin yapısı dolayısıyla baştan dışladığımız bir olasılık, ekonominin reel ücretlerin düşüklüğü ve bölüşüm eşitsizliğinden kaynaklanan nedenlerle toplam talep yetersizliği ile karşıkışıya kalmasıdır. Taylor (1987a : 12-13)’ün “stagnationist” olarak nitelendiğı bu senaryonun 1980’li yıllar Türkiye’sinde geçerliliğı tartışmalıdır; talepteki herhangi bir boşluk, uygulamada kamu harcamalarında artışlarla kapatılmakta ve böyle bir yaklaşım nominal ücretleri yükselterek özel kesimin birincil maliyetlerini artırmaya tercih edilmektedir. Başbakan Özal’ın büyük şehir belediye başkanlarına “İşçilerinizin ücretlerini artırmayın, bunun yerine gecekondulara belediye hizmetleri götürün ve onlara tapu dağıtın” talimatını verdiği kayıtlardadır (22).

(iv) Dış ve iç borç ödemek için önemli miktarda birincil fazla yaratmaya ve bu nedenle açıklarını radikal olarak daraltmaya zorlanan kamu kesiminin bu tutumunda ısrar ederek toplam talebi çarpıcı bir şekilde geriletmesi de

(21) Bu vesileyle ödemeler dengesi başarımını salt döviz kuruyla değil, reel ücretlerin aşınmasına karşı gösterilen direncin azalması ile de ilişkilendirmek gereğine değinelim. Bkz. Dornbusch (1980 : 70-81).

(22) Aktaran : Boratav (1988 : 33).

beklenmelidir : sermaye kesimindeki desteklerini yitirmemesi için birileri hükümete açık finansman ve/veya müsamahakâr para politikasının erdemlerini (yeniden?) öğreteceklerdir.

Hükümet kamu açıklarının finansmanı için emisyonu ve/veya tahvil ihracını belirli sınırlarından öteye zorlayamayacağı, aksi takdirde fiyatlar genel seviyesi ve/veya faiz hadleri üzerinde arzu edilmeyen baskılar oluşacağı kanısında ise, bütçe kısıtını (fiscal constraint) büyüme önündeki yeni bir kısıt olarak algılayabilir. 1980’li yılların çıkış konjonktüründe iç ve dış borç yükü artış eğilimi göstermekle birlikte, ekonomik yönetim bütçe kısıtını büyümeyi engelleyen bir kısıt olarak görmemiştir.

4. İÇ KAYNAK KISITI ALTINDA BÜYÜME

a. “*Stagnat Mater Dolorosa*”?

İç kaynak kısıtı altında büyüme evresinin kaçınılamayacağını sezdiğimiz yaklaşması, akla şöyle bir soru getirmektedir. İktisadi büyümenin bu evrede bir durağan durum (steady state) dengesine veya *benzerine* yaklaşması mümkün müdür? Mümkünse hangi koşullar altında?

Modelin belirlenmesinden kaynaklanan nedenlerle bayağı (trivial) sınır çözümleri dışında durgun durum (stationary state) dengesi olası görünmemektedir. Sözgelimi kâr, reel ücret ve faiz hadlerinin değişmediği, nominal döviz kurunun sabit bir enflasyon farkı oranında yükseldiği, dış fiyat şoklarının yaşanmadığı ve ödemeler dengesi açığını sıfırlayan bir reel döviz kuruna ulaşıldığı takdirde

$$\frac{I}{Y} = \frac{d}{k} \dots\dots\dots (33)$$

bağıntısını sağlayacak bir yatırım/GSYİH oranı,

$$u^* Y^* = Y_0 = Y_1 = Y_2 = \dots\dots\dots (34)$$

durgun durum dengesini sağlayabilir, ancak bu “çözüm”ün pratik anlamı yoktur. Özel yatırım/GSYİH oranı, Türkiye’de iktisadi bunalımların en yoğun döneminde bile d/k ’nın yaklaşık trend değeri olan % 1.5-2 çevresine düşmemiştir.

Benzer biçimde, modelin formülasyonunu basitleştirmeden durağan durum (steady state) üretecek bir genel çözüme ulaşmak zor görünmektedir. Ancak iktisat politikası açısından ilginç olan bazı özel çözümler üzerinde durulabilir. Sözgelimi, ekonominin durgunluk evresinde

(i) gelirin ücret ve ücret dışı kategorileri arasında bölümünü istikrarlı bir düzeye getiren ve böylece yurtiçinde gelir çekişmesini az da olsa yatıştıran,

(ii) dış borç/GSMH oranını istikrarlandırarak dış sermaye çevrelerine Türkiye'nin dış borçluluğunun sürdürülebilir olduğu izlenimini veren,

(iii) veya bu iki koşulu birlikte sağlayan pozitif bir kişi başına GSYİH gelir artış hızının var olup olmadığı sorgulanabilir.

Birinci özel çözüm, üretimin teknik katsayıları (k, d, n, a, u^*) ile fiyat ve ücret oluşumunu etkileyen katsayıların (m, v, a) sabit olduğu koşullarda, fiyat ve döviz kuru değişmelerinin tam öngörüsü altında

$$g = k \cdot \frac{I}{Y} - d \quad \dots \dots \dots (352)$$

büyüme hızına ulaşılmasıdır. Bu hıza ulaşıldığında istihdam ng hızıyla büyümekte, reel ücretler verimlilik artışlarına bağlı olarak $g(1-n)$ hızıyla artmakta, nominal döviz kuru enflasyon farklılıkları ölçüsünde oransal değişmeye uğramaktadır. Yüksek bir enflasyon hızında gerçekleşmesi beklenen böyle bir dengede tüm faktör fiyatları enflasyona endekslenerek; para yanılması söz konusu olmayacaktır. Tam öngörü varsayıldığından, enflasyonun böylesine kurumsallaşmasına herhalde banknot matbaası emekçilerinden ve çanta imalâtına geçmeye zorlanan cüzdan imalâtçılarından başka kaygılanan bulunmayacaktır. Öte yandan kâr haddi ve reel faiz haddi istikrar kazandığından özel yatırımların tek belirleyicisi yurtiçi gelir düzeyi olacak, bu ilişki en basit biçimi ile sabit oranlılık olarak düşünülürse (35) denklemi elde edilecektir.

Somut büyüklükler olarak I/Y 'nin 1980'lerde % 10 çevresinde kaldığı (bkz. Tablo 3), uluslararası örnekler yardımı ile d 'nin 0.03, k 'nin ise 0.4-0.7 dolaylarında bulunabileceği kestirilirse durağan durum büyüme hızı % 1 - % 4 dolaylarında hesaplanacaktır. Nüfus artış hızı ve istihdam imkânları gözönüne alınırsa böyle bir durağan dengenin kişi başına yurtiçi hasılanın az çok sabit kalabileceği, ancak işgücüne katılma oranının sürekli olarak gerileyeceği ve bağımlı nüfus oranının artacağı yoz bir denge olacağı söylenebilir.

Bu yoz dengede dış borç yükü sabit tutulabilir mi? (16) denklemi reel yurtiçi para birimi cinsinden.

$$R(D - D_{-1}) = R(B - \bar{i} D_{-1}) + \bar{i} RD_{-1} \dots\dots\dots (36)$$

biçiminde yazalım, Burada $B - \bar{i} D_{-1}$, borç servisinden arınmış ödemeler dengesi desteğini göstermektedir.

Tanım olarak dış borç yükü

$$f = \frac{RD}{Y} \dots\dots\dots (37)$$

ve dış borç yükündeki değişme

$$\Delta f = \frac{R}{Y} \Delta D + D \cdot \Delta \left(\frac{R}{Y} \right) \dots\dots\dots (38)$$

olarak elde edilecektir. İşlemler sonucunda

$$\Delta f = \frac{R(D - D_{-1})}{Y} + \frac{RD}{Y} \left(\frac{\Delta R}{R} - \frac{\Delta Y}{Y} \right) \dots\dots\dots (39)$$

ve (36)'dan dış borç artışının eşdeğeri (39)'da yerine konularak

$$\Delta f = \frac{R(B - \bar{i} D_{-1})}{Y} + \frac{\bar{i} RD_{-1}}{Y} + f \left(\frac{\Delta R}{R} - \frac{\Delta Y}{Y} \right) \dots\dots\dots (40)$$

ve

$$\frac{RD_{-1}}{Y} \equiv f \dots\dots\dots (41)$$

konularak

$$\Delta f = \frac{R(B - \bar{i} D_{-1})}{Y} + f(\bar{i} + R - \dot{Y}) \dots\dots\dots (42)$$

elde edilecektir. Dış borç oranının stabilize edilmesi, ancak

$$\bar{i} + R - \dot{Y} = 0 \dots\dots\dots (43)$$

ile mümkündür. Eğer durağan durumda R sifıra eşitleniyorsa büyüme hızının dünya sermaye piyasalarındaki reel faiz haddinin altında kaldığı koşul-

larda borç servisinden arıtılmış ödemeler dengesi açığı (yani $\overline{P^*M-V} - \overline{P^*X}$) sıfırlansa bile, borç yükü artacaktır. Ancak dünya faiz hadlerinin daha önce hesapladığımız durağan durum büyüme haddinin (% 1 - % 4) çevresinde ve ya onun altında kalması halinde dış borç yükü azalabilecektir. Dünya reel faiz hadleri bugünkü % 5-6'lık düzeyinden aşağıya inmediği ve AGÜ borçluluğuna evrensel bir çözüm bulunmadığı takdirde durağan durum Türkiye'si hızlı değil, *yavaş* büyüdüğü için dış borç yükü sürekli kabaran bir AGÜ olmaya adaydır. Yoz dengede iç borç yükünün sabit tutulabilmesi de kolay olmayacaktır. Kapalı ekonomi varsayımı altında iç borç/GSMH oranının reel olarak sabit kalabilmesi (enflasyon vergisi ve senyoraj (seigniorage) yolu ile borç yükünün aşınması hesap dışı bırakılırsa) kamu kesiminin iç borç faizi dışında kalan "birincil" açığı sıfırlamasına ve reel faiz oranının ekonominin büyüme hızını aşmamasına bağlıdır (Krş. (42) sayılı denklem). Bu şartların 1980'lerde sağlanamadığı, Türkiye ekonomisi durgunluk evresine girerken daha belirgin duruma gelmiştir.

Kamu iç borç yükü sürdürülemez düzeylere yükselirse, hükümet kamu açıklarını kapatmaya yönelik bir mali uyum (fiscal adjustment) programına ihtiyaç duyabilir. Ancak bütçe kısıtı (fiscal constrain)'nin modelimizde kaynak kısıntısına *ek*, yeni bir kısıt olarak gözönünde bulundurulmasına gerek yoktur; çünkü mali uyum programı enflasyon hızı ve/veya nominal faiz haddinin yeni bir amaç değişkeni olarak denetlenmek istenmesiyle eş anlamlıdır. Doğaldır ki, mali uyumun güçlükleri kamu kesimine yeni kaynak sağlanması ve/veya dış borç yükünün hafifletilmesi ile azalabilir (bkz. Carneiro ve Wernck, 1988). Mali uyum programı gündeme getirilmediği takdirde oluşabilecek yüksek enflasyon süreci, para yanılması varsayılmadıkça modelimizin analitik çerçevesinde değişiklik gerektirmeyecektir

Türkiye'nin 1978-79'daki bunalımını şiddetlendiren iç ve dış açıklar sorununun hâlâ gündemde olduğunu en çarpıcı biçimde ortaya koyan durgunluk ekonomisi tablosu, yazarın klâsik müzik külliyatındaki tanınmış ağıtın, "Stabat Mater" in (biraz eğilip bükülmüş) dizelerini hatırlatıyor : Ekonomisi durulayan anayurt, acılı ve göz yaşları içinde, öngörü ve ufuk yoksunluğundan çarmıha gerilmiş evlatlarını seyretmektedir.

b. Durgunluktan Büyümeye

Türkiye'de yüzelli yıla varan çağdaşlaşma ve demokratikleşme deneyimi ile, kayda değer sanayi alt yapısı ile, genç ve dinamik insan gücü potansiyeli

ile, toplumun gün geçtikçe artan refah talepleri ve özlemleri ile, durağan durum ekonomisini yan yana düşünmek uzun vadede tutarlı görünmüyor. Sorun, yeni bir çıkış evresinin hangi faktörlerin itişile başlayabileceğidir.

Durgunluğa varışı erteleyebilecek olan ve 3. c’de tartıştığımız faktörler, tek başlarına böyle bir çıkış için yeterli görünmemektedir. Dolayısıyla dar anlamı ile ekonomik çıkış, üretim bağıntılarındaki eski parametreleri silip yeni bir başlangıç getirebilecek ve üretim yapısını hızla değiştirerek, üretken sermaye stokunu nitel bir değişmeye uğratacak teknolojik değişimde, yeni ürünlerde, yeni üretim süreçlerinde, yeni tüketim alışkanlıklarında yatmaktadır. Bunun toplumsal yapı ve ilişkileri de köklü bir biçimde etkileyeceği, siyasal ve toplumsal yenilikler alanına taşacağı söylenebilir; ancak bu konuların ayrıntılı analizi bilgi sınırlarımızı aşıyor.

Herhalde şemalaştırmaya çalıştığımız model, 1981/2’de başlayan çıkış evresini tamamlayacak olan iniş (durgunluk) evresinin bitimi ile ömrünü tüketecek; yeni çıkış evresinin büyüme ve durgunluk senaryoları yeniden yazılacaktır. 1980’li yılları bundan böyle değişmesi söz konusu olmayan toplumsal ve iktisadi bir yörünge, bir tür “kader” saymak yanlışır sanıyoruz.

5. SONU

Artık eskimiş bir plakta (1964) Gilbert Becaud söylüyor, “Ve Şimdi...” (Et Maintenant...):

“...
ve bir akşam
aynamda
çok iyi göreceğim
yolun sonunu
vedalaşma anında
ne bir çiçek
ne gözyaşı
gerçekten kalmadı yitirecek bir şeyim
gerçekten kalmadı.”
Hepsi bu kadar.

Temmuz 1988
Ankara.

TABLO 1 :
Orta Gelirli, Yarı Sanayileşmiş Ülkelerde Dıştan Gelen Şokların
Kaynağı ve Tepki Biçimleri, 1973-1982

	GSMH'NİN YÜZDESİ OLARAK						
	Dış Açıkta Artış (1)	Dış Şok (2)	Diğer Dış Etkiler (3)	YURTIÇI POLİTİKA TEPKİSİ			
				Yurtiçi Massetme (4)	İhracat Oranı Değişmesi (5)	İthalat Oranı Değişmesi (6)	Kalıntı (7)
1973-73 Dönemi							
Arjantin	-1.5	1.9	-0.3	-0.3	-2.5	0.2	-0.5
Brezilya	1.4	1.2	1.2	0.2	0.5	-1.5	0.0
Kore	0.0	8.2	0.3	0.8	-19.8	11.4	-0.9
Meksika	0.2	0.2	0.8	0.0	-1.0	0.2	0.0
Türkiye	1.7	3.0	0.2	0.1	1.8	-3.7	0.3
1978-82 Dönemi							
Arjantin	8.5	-0.9	6.9	0.5	0.7	2.0	-0.7
Brezilya	2.7	4.4	1.7	-0.4	-1.7	-1.1	-0.1
Kore	1.5	9.2	1.3	-1.5	-7.2	-0.2	-0.2
Meksika	-3.7	-0.9	1.6	0.2	-4.8	0.3	-0.1
Türkiye (8)	0.3	4.7	-1.8	-0.3	-3.6	1.4	0.0

- (1) Dönem başı ve sonu dış açık oranları karşılaştırması olarak.
- (2) Pozitif işaret olumsuz etkileyen dış şokları gösterir. Bu başlık altındaki şoklar, ticaret hadleri kötüleşmesinden, uluslararası faiz hadlerinin artışından ve dünya ticaretinin yavaşlamasından oluşan etkilerin bileşkesidir.
- (3) Pozitif işaret olumsuz etkileri gösterir. Bu başlık altındaki etkilerin kaynakları, dönem başı ve sonu arasında dış borç birikimi, dış aleme yatırım kazancı transferleri ile işçi dövizleri ve benzeri karşılıksız transferlerdeki gerilemedir.
- (4) Pozitif işaret dış açığı artırıcı biçimde yurtiçi harcamaların arttığını gösterir.
- (5) Negatif işaret dış açığı azaltıcı biçimde ihracat oranlarının arttığını gösterir.
- (6) Negatif işaret dış açığı azaltıcı biçimde ithalat oranlarının azaldığını gösterir.
- (7) İkinci mertebe terimlerden ve çapraz etkilerden oluşur ve şu bağıntıyı sağlar :
Dış açık oranında artış = Dış şok + Diğer dış etkiler + Yurtiçi massetme artışı + İhracat oranı değişmesi + İthalat oranı değişmesi + Kalıntı
- (8) 1978-81 dönemi.

Kaynak : Helleiner (1986 : 902-907)

TABLO 2 :
Ödemeler Dengesinin Başlıca Unsurları, 1977-1988

(Cari fiyatlarla, milyar \$)

Yıllar	Mal ve Hizmet İthalatı ($\bar{P}^3 \cdot M$)	Faiz Ödemeleri ($\bar{i} D_{\cdot}$) (1)	Mal ve Hizmet İhracatı ($\bar{P}^3 X + \bar{V}$) (2)	Ödemeler Dengesi Açığı (B)	Net Dış Borçlanma (NFB) (3)	Rezerv Değişmeleri (ΔRES) (4)
1977	6.236	0.320	3.416	3.410	2.773	0.367
1978	4.713	0.489	3.937	1.265	1.239	0.026
1979	5.201	1.010	4.798	1.413	1.326	0.087
1980	8.126	1.138	5.856	3.408	3.498	-0.090
1981	9.070	1.443	8.594	1.919	1.914	0.005
1982	9.592	1.465	10.222	0.835	1.003	-0.168
1983	10.138	1.441	9.751	1.828	1.980	-0.152
1984	11.706	1.586	11.885	1.407	1.341	0.066
1985	12.681	1.753	13.421	1.013	1.136	-0.123
1986	12.191	2.134	12.797	1.528	2.314	-0.786
1987	15.404	2.350	16.797	0.957	1.446	-0.489
1988	17.780	2.950	19.845	0.885	1.400	-0.515

- (1) Yabancı sermaye kâr transferleri mal ve hizmet ithalatı içindedir.
(2) Karşılıksız özel ve resmi transferler dahil.
(3) Net hata ve noksan, net dış borçlanma içinde hesaba katılmıştır.
(4) (-) işaret, rezerv artışını simgeler.
(5) 1988 Yılı Programı hedefi.

Kaynak : Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1987 *Yıllık Ekonomik Rapor* ve DPT, 1988 Yılı Programı'ndaki verilerden hesaplanmıştır.

TABLO 3 :
Bazı Makroekonomik Göstergeler, 1979-1988 (1)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987 (2)	Program 1988
1. Yıllık GSMH artış hızı, %	-0.4	-1.1	4.1	4.5	3.3	5.9	5.1	8.0	6.8	5.0
2. Fiyatlar gn. sev. artış hızı, % (3)	71	104	42	27	28	50	44	33	31	48
3. Reel döviz kuru (1981:100) (4)	132	102	100	89	81	76	76	67	64	-
4. Vadeli mevduat nominal faiz hadleri, azami, net (5)	19	29	38	38	34	56	52	50	49	-
5. Kamu kesimi açığı/GSMH, %	10.5	6.2	6.3	3.0	4.0	3.3	1.8	3.3	6.0	3.3
6. Ödemeler denağı/GSMH, %	2.0	5.2	3.5	2.1	4.1	2.8	1.9	2.6	1.5	1.3
7. Toplam tasarruflar/GSMH, % (6)	20.0	20.9	20.5	18.2	16.5	17.1	18.6	22.0	23.5	25.2
8. Özel sabit sermaye yat./GSMH, %	8.1	8.6	7.5	7.4	7.5	7.4	7.5	9.8	11.4	12.1
9. Kamu sabit ser. yat./GSMH, %	10.9	10.9	11.6	11.4	11.5	11.0	11.2	13.5	13.5	13.5
10. İmalât san. yat./toplam SSY, %	23	27	26	22	21	22	21	20	15	16
11. İhracat/GSMH, % (7)	3.7	5.0	7.2	10.6	11.1	14.2	14.9	13.0	15.9	18.4
12. İthalât/GSMH, % (7)	8.2	13.2	14.4	16.3	17.9	21.4	21.7	19.2	21.9	24.0

- (1) Tabloda yer alan oranlar cari fiyatlarla verilmiş büyüklüklere göre hesaplanmıştır.
- (2) Son GSMH tahminleri ile düzeltilmemiş rakamlar.
- (3) GSMH zımnî deflatörü cinsinden, yuvarlatılmış rakamlar (1987 yılı tahminleri Nisan 1988'de DİE tarafından yenilenmiş ve yükseltilmiştir).
- (4) Metindeki karşılığı 1/R'dir (endekslenmiş olarak).
- (5) Keyder (1988 : 62)'den yuvarlatılarak alınmıştır.
- (6) 1986-1987 rakamları, konut yatırımlarının tahminindeki yanılma dolayısıyla yüksek tahmin edilmektedir.
- (7) TL'nin aşırı değerlenmiş olması dolayısıyla 1979 yılı rakamları düşük tahmin edilmektedir.

Kaynak : DPT, *Yıllık Programlar*'dan hesaplanmıştır. Reel döviz kuru TCMB serisidir.

KAYNAKLAR

- AKGÜR, T. (1987a), "Interaction of Economic Policies and Transmission of Influences in the 1980s, and Turkey", *Yapı Kredi Economic Review*, 1, (3), ss. 3-55.
- (1987b), "Foreign Trade, Economic Growth and External Debt of the Turkish Republic (1923-1986)" *Yapı Kredi Economic Review*, 2, (1), ss. 3-35.
- (1987c), Örnek Üzerine Yazılar, tek., 28s.
- AKYÜZ, Y. (1988), "Financial System and Policies in Turkey in the 1980s", Harvard Üniversitesi'nin "1980'lerde Türkiye'nin Ekonomi Politikası" adlı Nisan 1988 konferansına sunulan tebliğ, tek., 69 s.
- BACHA, E.L. (1986a), "Terms of Reference for the Country Studies", *World Development*, 14, (8), ss. 909-918.
- (1986b), "External Shocks and Growth Prospects : The Case of Brazil, 1973-89", *World Development*, 14, (8), ss. 919-936.
- BORATAV, K. (1982), "Sunuş", C. Erdost (der.), IMF, istikrar Politikaları ve Türkiye içinde, Ankara : Savaş Yayınları.
- (1988), "Inter-class and Intra-class Relations of Distribution Under "Structural Adjustment" : Turkey During the 1980s", Harvard'da anılan konferansa sunulan tebliğ, tek., 34s.
- CARNEIRO, D.D. ve WERNECK, R.L.F. (1988), *External Debt, Economic Growth and Fiscal Adjustment*, Discussion Paper No : 202, Catholic University of Rio de Janeiro, Dept of Economics, tek., 24s.
- CELASUN, M. (1988), "Turkey : Fiscal Aspects of Adjustment in the 1980's", Harvard'da anılan konferansa sunulan tebliğ, tek., 28 s.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Yıllık Programlar.
- DORNBUSCH, R. (1980), *Open Economy Macroeconomics*, New York : Basic Books.
- (1982), "Stabilization Policies in Developing Countries : What Have We Learned?", *World Development*, 10, (9), ss. 791-708.
- ERSEL, H. ve TEMEL, A. (1984), "Türkiye'nin 1980 Sonrası Dışsattım Başarımının Değerlendirilmesi Üzerine Bir Deneme, Toplum ve Bilim, Sayı 27, ss. 107-133.
- EUROMONEY (1981), 1981 Ocak sayısı Arjantin özel eki.
- EUROMONEY (1981), 1982 Şubat sayısı Türkiye özel eki.
- FERNANDEZ, R.B. (1986), "The Expectations Management Approach to Stabilization in Argentina during 1976-82", *World Development*, 13, (8), ss. 871-892.
- HELLEINER, G.K. (1986), "Balance of Payments Experience and Growth Prospect of Developing Countries : A Synthesis", *World Development*, 14, (8), ss. 877-908.
- KEYDER, N. (1988), Para : *Teori - Politika*, Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Ankara : Bizim Büro Basımevi.
- MALİYE VE GÜMRÜK BAKANLIĞI (1987), 1987 Yıllık Ekonomik Rapor, Ankara.
- ÖZMUCUR, S. (1984) Türk Ekonomisi Tahmin Modeli, İstanbul : TÜSİAD.
- (1986), An Econometric Model for Turkey : 1965-1984, İstanbul : TÜSİAD.
- RODRİK, D. (1988), "Some Policy Dilemmas in Turkish Macroeconomic Management", Harvard'da anılan konferansa sunulan tebliğ, tek., 25s.

- TANSEL, A. VE TOGAN, S. (1987), "Price and Income Effects in Turkish Foreign Trade", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 123 (3), ss. 521-534.
- TAYLOR, L. (1981), "IS/LM in the Tropics : Diagrammatics of the New Structuralist Macro Critique", W.R. Cline ve S. Weintraub (der.), *Economic Stabilization in Developing Countries* içinde, Washington, D.C. : The Brookings Institution, ss. 465-506.
- (1987a), "Varieties of Stabilization Experience", Cambridge Üniversitesi Marshall Konferansları için hazırlanan taslak metni, Massachusetts : MIT, tek., 51s.
- (1987b), "Macro Policy in the Tropics : How Sensible People Stand", *World Development*, 15 (12), ss. 1407-1435.
- TÜREL, O. (1981), "Seksenbeş'e Doğru", *Ekonomik Yaklaşım*, 2, (6), ss. 1-20.
- (1982), "Latin Salımını : Az İleri, Çok Geri", C. Erdost (der.), *IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye* içinde, Ankara : Savaş Yayınları, ss. 113-145.
- (1987), "Türkiye'de Sanayinin Gelişimine Genel Bakış", 1987 *Sanayii Kongresi Bildirileri* içinde, Ankara : TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Yayın No : 127.
- UNCTAD (1987), *Trade and Development Report 1987*, New York : United Nations.
- UYGUR, E. (1987), *SESRTCIC Econometric Model of the Turkish Economy*, Ankara : SESRTCIC Publication Department.
- YAĞCI, F. (1983), *Türk Ekonomisi için Ekonometrik Bir Model Çalışması : TEM 2*, İstanbul : Türkiye Sinani Kalkınma Bankası.
- ZEDILLO, E.P. de L. (1986), "Mexico's Recent Balance-of-Payments Experience and Prospects for Growth", *World Development*, 14, (8), ss. 963-991.